
STUDIA POLONIJE
T. 46 LUBLIN 2025
DOI: <http://doi.org/10.18290/sp2546.49>

Pięć „Ojczyzn” i dwa „Diabły”. Zbiór studiów o prasie polonijnej i emigracyjnej w latach 1865-1918, red. Stefan Gąsiorowski, Warszawa: Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN 2024, ss. 328. ISBN 9788366911796.

Recenzowana monografia stanowi efekt badań prowadzonych w ramach prac nad czwartym woluminem *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku* za lata 1865-1918, poświęconym prasie emigracyjnej i polonijnej¹. Struktura tomu obejmuje dwie zasadnicze części, w których łącznie zawarto dziesięć artykułów. Część pierwsza, zatytułowana *Prasa polonijna, jej dziennikarze i drukarze*, skupia się na problematyce instytucjonalnej oraz personalnej funkcjonowania prasy polonijnej. Otwiera ją tekst Aleksandry Bańkowskiej, prezentujący sytuację Polaków na emigracji oraz charakterystykę wybranych ośrodków polonijnych w latach 1865-1918. Następnie Katarzyna Sulej przedstawia statystyczne ujęcie prasy polonijnej i emigracyjnej w omawianym okresie. Trzy kolejne artykuły autorstwa Elżbiety Nowosielskiej dotyczą kolejno działalności dziennikarskiej na emigracji, funkcjonowania redakcji oraz działalności drukarskiej poza granicami kraju. Druga część publikacji zawiera pięć studiów przypadków koncentrujących się na wybranych aspektach problemowych związanych z prasą polonijną. W pierwszym z nich E. Nowosielska podejmuje zagadnienie wykorzystania plotki, oszczerstwa i pomówienia jako narzędzi rywalizacji między konkurującymi redakcjami. W kolejnym artykule Stefan Gąsiorowski analizuje obecność wątków żydowskich w amerykańskiej prasie polonijnej na przykładzie „Dziennika Chicagoskiego” z lat 1890-1918. Z kolei Adrianna Sznapić omawia recepcję Światowej Wystawy Kolumbijskiej (1893) na łamach prasy polskiej w Stanach

¹ *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: *1865-1918: Czasopisma, jednodzienniki, kalendarze*, wol. 4: *Emigracja*, zebrał i opracował Zespół Pracowni Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku pod kierunkiem E. Nowosielskiej w składzie: A. Bańkowska, M. Kapica-Jezińska, K. Sulej, A. D. Sznapić, K. Wakułowska-Kapcia, współpraca: S. Gąsiorowski, red. E. Nowosielska, Warszawa: IH PAN 2024.

Zjednoczonych. Następnie Klaudia Wakułowska-Kapcia przedstawia wizerunek kobiet w amerykańskiej prasie polonijnej w latach 1895-1918. Tekst Anny Cholewy-Adamczyk, zamykający tom, koncentruje się na patriotycznej działalności duchowieństwa polskiego w USA w czasie I wojny światowej, analizowanej na podstawie zawartości „Przeglądu Kościelnego”.

Pierwsze dwa artykuły mają wyraźnie przeglądowy charakter, stanowiąc syntetyczno-statystyczne ujęcie zagadnień związanych z kontekstem historycznym, w jakim funkcjonowały periodyki tworzone poza granicami kraju. W rezultacie teksty te mają charakter informacyjno-porządkujący i nie zawierają elementów polemicznych czy kontrowersyjnych, które mogłyby inicjować szerszą debatę naukową. Zamiast tego oferują solidne podstawy do dalszych, pogłębionych analiz tematu. Można jedynie skorygować ustalenia Aleksandry Bańkowskiej dotyczące liczby Polaków w Wielkiej Brytanii. Na stronie 17 Autorka wskazuje, że w 1914 r. populacja ta liczyła 3,5 tysiąca osób, podczas gdy dostępne dane statystyczne sugerują znacznie wyższą liczbę. Już w 1911 r. oficjalne statystyki wskazywały na co najmniej 33 tysiące Polaków pochodzących wyłącznie z Królestwa Polskiego. Po uwzględnieniu emigrantów z pozostałych zaborów oraz osób urodzonych na terenach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (w tym Żydów i Litwinów), liczba ta mogła przekraczać 60 tysięcy². Można było także doprecyzować informację zamieszczoną na stronie 31, odnoszącą się do połączenia funduszy Skarbu Polskiego z Milwaukee z centralą w Rapperswilu w 1895 r. Skarb Narodowy w Rapperswilu uznano za jedyny i niepodzielny, ale kapitał Skarbu zebrany w USA pozostał w Stanach Zjednoczonych, a do Szwajcarii przesyłano jedynie odsetki³.

Na szczególną uwagę zasługuje natomiast obszerne opracowanie autorstwa Elżbiety Nowosielskiej, obejmujące ponad sto stron i podzielone na cztery artykuły, w których Autorka podejmuje szereg zagadnień dotyczących działalności polskich środowisk dziennikarskich w Stanach Zjednoczonych. Analizie poddano zarówno sposoby funkcjonowania redakcji, jak i charakter treści publikowanych na łamach prasy emigracyjnej. Choć niektóre z poruszonych kwestii były już wcześniej sygnalizowane w literaturze przedmiotu, przeważająca część opracowania ma charakter nowatorski i stanowi istotny wkład w rozwój badań nad polską prasą emigracyjną.

² N. DAVIES, *The Poles in Great Britain 1914-1919*, „The Slavonic and East European Review” 50(1972), no. 118, s. 63-64.

³ S. PASTUSZKA, *Karol Lewakowski. Poglądy i działalność społeczno-polityczna*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1980, s. 205.

W artykule poświęconym charakterystyce dziennikarzy polonijnych Autorka słusznie zauważyła, że dokładna analiza socjologiczna tej grupy zawodowej napotyka istotne ograniczenia warsztatowe, wynikające przede wszystkim z braku pełnych i wiarygodnych danych źródłowych. Trudności dotyczą zarówno ustalenia pochodzenia społecznego oraz terytorialnego, jak i poziomu wykształcenia przedstawicieli tej grupy. Jeszcze mniej wiadomo na temat ich orientacji ideologiczno-światopoglądowej. W wielu przypadkach dostępne są jedynie fragmentaryczne informacje biograficzne – nierzadko ograniczające się do dat życia, a czasem jedynie do nazwisk redaktorów. Autorka, świadoma tej złożoności, przedstawia reprezentatywne przykłady karier wybranych przedstawicieli elity polonijnej. Metoda ta umożliwia uchwycenie wewnętrznego zróżnicowania grupy dziennikarskiej – nie tylko z perspektywy pełnionych ról społecznych i zawodowych, ale również poprzez pryzmat reprezentowanych postaw i wyznawanych wartości. Jednym z istotnych czynników różnicujących tę grupę było pochodzenie społeczne dziennikarzy. Znajdowali się wśród nich zarówno przedstawiciele ziemiaństwa, zawodowej inteligencji miejskiej, jak i tzw. proletariatu inteligenckiego. Można zauważyć również istotną różnicę pokoleniową pomiędzy starszą a nowszą falą emigracyjną, wpływającą na ich podejście do pracy zawodowej oraz motywacje do wykonywania działań dziennikarskich i pozadziennikarskich. Na marginesie syntetycznego przeglądu biografii wybranych dziennikarzy i dziennikarek warto zaznaczyć, iż stosunkowo słabo wyeksponowany został aspekt terytorialnego pochodzenia redaktorów czołowych tytułów polonijnych. Wydaje się, że model pracy i styl dziennikarstwa prezentowany przez wydawców wywodzących się z Wielkopolski odznaczał się pewnymi cechami odmiennymi od tych, które charakteryzowały dziennikarzy pochodzących z Królestwa Polskiego czy Galicji. Można przypuszczać, że różnice te znajdowały odzwierciedlenie również w postawach społecznych oraz modelach zaangażowania zawodowego.

W dwóch kolejnych artykułach poświęconych funkcjonowaniu redakcji i drukarni polskich na emigracji, Nowosielska podejmuje próbę analizy organizacji pracy w redakcjach polonijnych. Pierwszy z tekstów został uporządkowany według następujących zagadnień: skład redakcji, metody pozyskiwania informacji, finansowanie pisma, system prenumeraty oraz rola reklam. Drugi artykuł obejmuje kwestie związane z zapleczem technicznym, w tym dostępnością drukarni, posiadaniem własnej drukarni przez wydawnictwa, strukturą zatrudnienia, relacjami pomiędzy drukarzami a pracodawcami, a także zagrożeniami takimi, jak pożary i inne wypadki losowe. Obfitość materia-

łów zebranych podczas pracy nad czwartym tomem *Bibliografii historii Polski XIX i XX wieku* umożliwiła Autorce zgromadzenie cennych danych, które znalazły odzwierciedlenie w interesującej narracji ukazującej funkcjonowanie polonijnych redakcji „od kuchni”. Należy jednak zauważyć, że niektóre aspekty – zwłaszcza ekonomiczne, technologiczne i polityczne – mogły zostać wyekspozowane w szerszym zakresie. Do istotnych czynników wpływających na działalność polonijnych wydawnictw zaliczyć można m.in. zmieniające się koniunktury gospodarcze, oddziałujące na cały przemysł poligraficzny w Stanach Zjednoczonych, a także upowszechnienie nowych technologii, takich jak linotyp czy maszyna rotacyjna, które znacząco zmieniły warunki pracy zecerów. Warto również uwzględnić działalność unii drukarskich w środowisku polonijnym oraz finansowanie niektórych tytułów przez partie polityczne. W tym kontekście na uwagę zasługuje również wsparcie ze strony miejskich urzędów – niektóre wydawnictwa uzyskiwały bowiem licencje na druk oficjalnych dokumentów z posiedzeń rad miejskich, co wiązało się z dodatkowym źródłem dochodu. W odniesieniu do prenumeraty istotne znaczenie miały przepisy prawne, a zwłaszcza ustawy pocztowe z 1908 r., których celem było uregulowanie zobowiązań pomiędzy wydawcami a czytelnikami oraz przeciwdziałanie zjawisku nieopłacania otrzymywanych czasopism⁴.

Interesujący jest także artykuł Stefana Gąsiorowskiego poświęcony obrazowi Żydów w prasie emigracyjnej, ze szczególnym uwzględnieniem „Dziennika Chicagoskiego” – jednej z najpopularniejszych gazet polskojęzycznych w Stanach Zjednoczonych. Słusznie zauważa Autor, iż zagadnienie to pozostaje stosunkowo słabo zbadane, choć nie można go uznać za całkowicie pomijane w literaturze przedmiotu. Istnieją bowiem wcześniejsze opracowania autorstwa m.in. Stanisława Blejwasa oraz Karen Majewski, które w pewnym stopniu podejmują tę problematykę⁵. Gąsiorowski wystarczająco wiarygodnie dowodzi, że antyżydowskie obsesje redaktorów pism polonijnych w USA o profilu religijnym mające zwyczaj generalizować i przerysowywać

⁴ *W obronie pism polskich w Ameryce*, „Dziennik Związkowy” [Chicago] 27 VII 1908, s. 2.

⁵ S. BLEJWAS, *Jews in the Mental World of Polish Immigrants. „Przewodnik Katolicki” of New Britain, Connecticut, 1907-1920*, [w:] *Ethnicity, Culture, City. Polish-Americans in the USA. Cultural Aspects of Urban Life, 1870-1950 in Comparative*, eds. Th. Gładsky, A. Walaszek, M.M. Warykiewicz, (Biblioteka Polonijna, 33), Warszawa: Oficyna Naukowa 1998, s. 162-193; K. MAJEWSKI, „We’re all from Poland”. *Christians and Jews in Polish Immigrant Fiction*, „Polin. Studies in Polish Jewry” [Oxford] 2007, vol. 19: *Polish-Jewish Relations in North America* (eds. M.B. Biskupski, A. Polonsky), s. 55-69.

negatywne cechy właściwe dla tej grupy etnicznej, znalazły wyraz także w „Dzienniku Chicagoskim”.

Warto jednak odnotować pewne nieścisłości pojawiające się w części informacyjnej artykułu. Autor błędnie wskazuje, iż „Dziennik Chicagoski” był pierwszym polskojęzycznym dziennikiem w Stanach Zjednoczonych, który utrzymał się dłużej niż kilka miesięcy. W rzeczywistości prawo to przysługuje „Kurierowi Polskiemu”, ukazującemu się w Milwaukee od 1888 r., a nie – jak podano – w Nowym Jorku. Dyskusyjne pozostają również przedstawione przez Autora dane dotyczące nakładu „Dziennika Chicagoskiego” w poszczególnych latach. Wskazana liczba 17 tysięcy egzemplarzy za rok 1895 wydaje się wynikiem omyłki; bardziej prawdopodobna jest liczba 7 tysięcy, zgodna z ustaleniami Henryka Nagla, którego opracowania w tej materii uznać należy za wiarygodne⁶. Jeśli chodzi o nakład tej gazety w pierwszej dekadzie jej istnienia, można było także odwołać się do informacji opublikowanych z okazji jubileuszu dziesięciolecia „Dziennika” (15 grudnia 1900 r.).

Nieco mniejsze zainteresowanie może budzić artykuł poświęcony problematyce zaangażowania duchowieństwa polskiego w działalność patriotyczną autorstwa Anny Cholewy-Adamczyk, co w pewnym stopniu wynika z niezbyt precyzyjnie i ambitnie sformułowanych pytań badawczych. Celem tekstu było ukazanie przejawów patriotyzmu księży zrzeszonych w organizacji Zjednoczenie Kapłanów Polskich, na podstawie materiałów publikowanych w oficjalnym organie tej instytucji – „Przeglądzie Kościelnym”. Jak można przypuszczać, przedstawiony obraz miał charakter jednostronnie pozytywny, a sam periodyk odgrywał istotną rolę w mobilizowaniu duchowieństwa do podejmowania działań na rzecz wsparcia Polaków przebywających w ogarniętym wojną kraju. Podobną funkcję pełniła zresztą większość polonijnych czasopism wydawanych w tym okresie.

Te same uwagi można wysunąć wobec artykułu poświęconego wizerunkowi kobiet w prasie polonijnej napisanego przez Klaudię Wakułowską-Kapcię. Szkoda, że Autorka nie odwołała się do istniejącej literatury naukowej dotyczącej czasopism adresowanych do Polek w Stanach Zjednoczonych, ani też do opracowań poświęconych działalności Związku Polek w Ameryce, mimo że w tym obszarze badawczym zgromadzono już znaczący dorobek. W pracy nie uwzględniono nawet podstawowych publikacji takich badaczy, jak Jadwiga Karłowiczowa, Maria Loryś, Karen Majewski, William Galush, Adam

⁶ H. NAGIEL, *Dziennikarstwo polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje*, Chicago 1894, s. 14. Por. A. PACZKOWSKI, *Prasa polonijna w latach 1870-1939. Zarys problematyki*, Warszawa: Biblioteka Narodowa 1977, s. 41.

Walaszek, John Radzilowski, Monika Bednarczuk, Joanna Dmuchała czy Angela i Donald Pienkos. Brak odniesień do tych opracowań może sugerować, że poruszany temat nie był wcześniej podejmowany, co jest niezgodne ze stanem badań. Refleksję budzi stwierdzenie, jakoby „Dziennik Chicagoski” przed 1918 r. „nie poruszał kwestii równouprawnienia” (s. 280). Tymczasem zagadnienia te były obecne na łamach pisma od początku jego istnienia. Przedruk poglądów Alberta Reibmayra na temat emancypacji przytoczony przez Autorkę nie był tylko jednostkowym przypadkiem. Liczba tekstów i komentarzy odnoszących się do aspiracji emancypacyjnych kobiet opublikowanych w „Dzienniku Chicagoskim” przed 1918 r. jest na tyle znacząca, że mogłaby stanowić podstawę do opracowania odrębnego artykułu naukowego lub nawet niewielkiej monografii. Deklaracje redakcji „Dziennika” z 1918 r., jakoby pismo to od zawsze opowiadało się za równouprawnieniem kobiet, jawią się jako przykład publicystycznej retrospektywnej autokreacji, niekoniecznie odpowiadającej rzeczywistym stanowiskom zajmowanym w przeszłości. Wydaje się, że sprawa była bardziej złożona. Z szeregu wypowiedzi publicystycznych drukowanych na przełomie XIX i XX stulecia można wnioskować, że redakcja „Dziennika” prezentowała wobec ruchu feministycznego stanowisko ambiwalentne. Choć w niektórych wypowiedziach deklarowano brak sprzeciwu wobec idei emancypacji kobiet, to jednak równocześnie stosowano środki retoryczne i argumentacyjne, które miały na celu osłabienie pozytywnego nastawienia odbiorców wobec feminizmu. Przejawem tej strategii było m.in. przytaczanie bez stosownego komentarza kontrowersyjnych opinii przeciwników emancypacji⁷. Innym przykładem zastosowania strategii retorycznej polegającej na instrumentalnym wykorzystaniu wątku emancypacyjnego w kontekście pozornie niezwiązanym z problematyką równouprawnienia jest artykuł poświęcony analizie współczesnych kanonów kobiecego piękna. W tekście tym postulaty feministyczne zostały przedstawione w sposób negatywny, co uwidoczniło się m.in. w stwierdzeniu, iż „feminizm jest jednym z największych wrogów piękności niewieściej”⁸. Tego rodzaju ujęcia wskazywały wyraźnie na próbę dyskredytacji idei równości płci poprzez ich zestawienie z tradycyjnymi normami estetycznymi.

Reasumując, należy stwierdzić, iż recenzowana publikacja stanowi istotny wkład w rozwój badań nad różnorodnymi aspektami prasy polskiej na emigracji. Jeśli intencją Autorów było poszerzenie stanu wiedzy dotyczącej działalności wydawniczej polskiej diaspory oraz zainicjowanie dalszych stu-

⁷ *W obronie haremu*, „Dziennik Chicagoski” 12 XI 1898, s. 1.

⁸ *Piękność kobieca zanika!*, „Dziennik Chicagoski” 6 IX 1907, s. 6.

diów nad tym wciąż relatywnie słabo rozpoznanym obszarem, to cel ten został w znacznym stopniu osiągnięty. Należy jednak zauważyć, iż zakres i jakość tego wkładu są zróżnicowane, co przekłada się na nierówny poziom merytoryczny poszczególnych tekstów. Mimo tych zastrzeżeń publikacja może być uznana za znaczący krok w badaniach nad historią emigracyjnej prasy. Można mieć nadzieję, że niniejsza książka wyznaczy trend wzrostu liczby opracowań podejmujących tę problematykę, a wraz ze wzrostem ilościowym nastąpi również oczekiwany wzrost jakościowy.

BIBLIOGRAFIA

PRASA

„Dziennik Chicagoski” – 1898, 1907

„Dziennik Związkowy” [Chicago] – 1908

OPRACOWANIA

Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku, t. 3: 1865-1918: *Czasopisma, jednodniówki, kalendarze*, wol. 4: *Emigracja*, zebrał i opracował Zespół Pracowni Bibliografii Retrospektywnej XIX i XX wieku pod kierunkiem E. Nowosielskiej w składzie: A. Bańkowska, M. Kapica-Jezierska, K. Sulej, A. D. Sznajk, K. Wakułowska-Kapcia, współpraca: S. Gąsiorowski, red. E. Nowosielska, Warszawa: IH PAN 2024.

BLEJWAS S., *Jews in the Mental World of Polish Immigrants. „Przewodnik Katolicki” of New Britain, Connecticut, 1907-1920*, [w:] *Ethnicity, Culture, City. Polish-Americans in the USA. Cultural Aspects of Urban Life, 1870-1950 in Comparative*, eds. Th. Gladsky, A. Walaszek, M.M. Wawrykiewicz (Biblioteka Polonijna, 33), Warszawa: Oficyna Naukowa 1998, s. 162-193.

DAVIES N., *The Poles in Great Britain 1914-1919*, „The Slavonic and East European Review” 50 (1972), no. 118, s. 63-89.

MAJEWSKI K., „*We’re all from Poland*”. *Christians and Jews in Polish Immigrant Fiction*, „Polin. Studies in Polish Jewry” [Oxford] 2007, vol. 19: *Polish-Jewish Relations in North America*, (eds. M.B. Biskupski, A. Polonsky), s. 55-69.

NAGIEL H., *Dziennikarstwo polskie w Ameryce i jego 30-letnie dzieje*, Chicago 1894.

PACZKOWSKI A., *Prasa polonijna w latach 1870-1939. Zarys problematyki*, Warszawa: Biblioteka Narodowa 1977.

PASTUSZKA S., *Karol Lewakowski. Poglądy i działalność społeczno-polityczna*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 1980.

Dr Daniel Kiper

*Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych
e-mail: bugaj3@wp.pl*